

PEDAGOGIKA
ARHIIVMUSEUM
FOND K 46040

35 lk

E.Vilde nim.Tallinna Pedagoogilise Instituudi

Pedagoogika ja psühholoogia kateeder

Rina Palm

KH-21

KAIU VALLA KULTUURIELU 1845-1936

Kursusetöö

Juhendaja: dots.L.Andresen

Tallinn 1976

Sissejuhatus

Möödunud sajandi keskel, seoses kapitalistlike suhete arengu tulemusel rahvusliku iseteadvuse ja mõnevõrra ka majandusliku jõukuse kasvuga, tekkis eestlastel nii linnades kui maal mõte oma seltside loomiseks. Seadis ju rahvuslik liikumine üles poliitiliste ja majanduslike taotluste kõrval ka rahvusliku kultuuri arendamise nõude.

Suuremates linnades tegutsesid juba 19. saj. esimesel poolel mitmesugused saksa muusikaseltsid, millistest ka üksikud eestlased osa võtsid. Mõnevõrra olid need saksa muusikaseltsid eeskujuks ka eesti laulu- ja mänguseltside loomisel, eeskätt seltsi põhikirjade koostamisel ja kooritöö organiseerimisel.*)

Eesti koorikultuur sai alguse kihelkonnakoolidest. Köstri, kiriku- või kooliõpetaja juhtimisel õpiti esialgu ühehäälsed koraale ja kui nende laulmine hästi välja tuli, prooviti jõudu juba mitmehäälsel muusikaga. Aja jooksul täienesid lauluhuviliste read ning mõned koorid olid võimelised laulma üsnagi nõudlikke teoseid.

Kooriliikumine elavnes sajandi kolmandal veerandil, mil sellele hakkasid kaasa aitama Valga seminari kasvandikud. See õppeasutus, kus valmistati ette köstreid ja kihelkonnakoolide koolmeistreid, oli meie kõige vanemate muusikameeste ja koorilaulu edendajate taimelava.

*) H. Rannap, Muusikaseltsid Eestis I. Tallinn, 1974, lk. 5.

Laulukooride kõrval ja eeskujul hakkasid tekkima ka puhkpilliorkestrid ehk pasunakoorid, nagu neid tol ajal nimetati. Laulu- ja mänguharjutused hakkasid kaasa tõmbama järjest laiemaid hulki. Koos kooliõpetajatega, kes moodustasid kooride tuumiku, laulsid ja mängisid ärksamad talupojad, vanemad kooliõpilased, käsitöölised ja isegi sulased. Harjutustele tuldi rõõmuga ja need kujunesid kohaks, kus peale musitseerimise vahetati ka mõtteid päevasündmuste üle.

Kui pasunakooride asutamine oli seotud arusaadavate majanduslike raskustega, siis laulukoorita ei olnud meil möödunud sajandi viimase kolmandiku hakul vist enam ainsatki. Mõnel pool ei piirdutud üksnes oma koori esinemistega, vaid korraldati mitme kihelkonna kooride ühiskontserte - laulupühi. Nende läbiviimine oli küll juhuslik ja muusikaline mõju kohaliku tähtsusega, kuid nad olid I üldlaulupeo otsesed eelkäijad. *)

XIX sajandi 80-ndate aastate paiku ulatusid rahvusliku liikumise lained ka endise Tallinna kreisi lõuna- ja Haapsalu kreisi idapoolsetesse kihelkondadesse: Raplasse, Juuru, Hagerisse, Märjamaale ja Vigalasse.

Ei ole põhjust arvata, et enne 80-ndaid aastaid kultuuriküsimuste ja ühiskondlike probleemide vastu huvi ei tuntud. Mahtra sündmused raputasid juba 1858.a. talupoja sajandite pikkusest tardumusest ja õpetasid talle, et ainus väljapääs raskest mõisaorjusest peitub ühises võitluses vihatud baltisaksa feodaalisandate vastu. Kuid madal kultuuritase ja organiseerimatus takistasid sädemest leeki tõusmast.

*) I. Kull, O. Tuisk, Muusikaajalugu keskkoolile. Tallinn, 1973, lk. 207-208.

Üks aasta enne Mahtra sündmusi ilmuma hakanud J.W.Jannseni "Perno Postimees" oma saksasõbralike ja arglike kirjutistega ei kujunenud rahva huvide eest võitlejaks. Üksikud ajalehenumbrid leidsid tee talupoja viletsasse hurtsikusse juba Mahtra ülestõusu ajal. Kui mitte muud, siis huvi lugemisoskuse vastu äratasid nad ikkagi.

Esimene Eesti üldlaulupidu 1869.a. tekitas küll mõningat huvi muusika vastu, kuid pika vahemaa ja suurte majanduslike raskuste tõttu ei võtnud esimesest rahvuslikust suurpidustusest osa ükski nimetatud kihkondade lauluega mängukoor.

Esimesed Eesti Aleksandrikooli abikomiteed moodustati 1876.a. Raplas ja Juurus. Raha koguti mitmes Juuru kihelkonna külas, nagu Kaius, Pael, Kuimetsas ja mujal. *)

Käesolevas referaadis on käsitletud Kaiu valla kultuurielu arengut ajavahemikul 1845-1936. Edasi tekkis kultuuritöös teatud seisak, mis tõenäoliselt sõltus kodanliku Eesti positsioonist kapitalistlikus maailmas ning riigi majandusraskustest.

Põhiliste allikmaterjalidena Kaiu kultuuri arengu kohta on kasutatud A.Kruusimäe "Rajooni kultuurielu algaastad" ja E.Veetammi "Kaiu sõnas ja pildis".

*) A.Kruusimägi, Rajooni kultuurielu algaastad. "Ühistöö", 27. I 73, nr. 12.

Kaiu vald (1936.a.andmed)

Kaiu vald asub Harjumaal lõunapiiril. Teda piirab põhjast Juuru vald, idast Kuimetsa vald ja Järvamaa, lõunast ja läänest Inglise vald. Loodusliku piirina ümbritseb valda peaaegu igal pool soo või heinamaa.

Kaiu vald on elanikkude arvu poolest Harjumaal 29-s, kuna aga pindala poolest on 20-ndal kohal. Kaiu valla pindala on 101,62 km² ehk 10.162 hektarit. Külasid on kolmteist, nimeliselt: Kasvandu, Ärismaa, Toomja, Tolla, Viireka, Oraniku, Põlliku, Tammistu, Lihu, Junnküla, Rummküla, Salutaguse ja Rasala, peale selle veel kaks asundust: Kaiu ja Karitsu.

1934.a. elas Kaius 1367 inimest. Usuliselt on enamus elanikkudest luteri usku, on ka apostlikku usku ja laikusulisi.

Maapinna kasutus üldpinnast on: põldu- 35,8%, heinamaad - 33,2%, karjamaad - 24,1%, metsa - 0,3% ja muud maad - 6,6%.

Põllul kasvatatakse rukist, nisu, kaera, otra, kartuleid, risttikheina, loomasööda juurikaid ja viimasel ajal rohkesti ka lina.

Peale põllunduse annab elanikele sissetulekut karjapidamine. Piim viiakse meiereisse või valmistatakse kodus võiks ja viiakse turule müügile. Rõhku on hakatud panema ka aiandusele, mesindusele ja väikeloomapidamisele.*

Talumajad on enamasti täiskelbalise õlgkatusega, kus elu-

*) E.Veetamm, Kaiu sõnas ja pildis, Ü.E.N.Ü. Kaiu osakonna kirjandusharu kirjastus, 1936, lk.9.

tuba ja rehetuba ühise katuse all. Viimasel ajal on hakatud ehitama ka täisviilulise sindli- või laastkatusega eluhooneid. Ilma korstnata elamuid on vähe. Suitsutaredest on säilinud käidavamate teede ääres: Kolgu kõrts, Pearnahansu, Kannamäe ja teisi.

Majandusliku üldhinnangu järgi kuulub Kaiu vald jõukamate hulka.

Esimese kooli peigutati kaevatu küla Nigula talu krahv- rissa, mis asus Alt-Härde talu krundil, vana sarnal.

Esimesena kooliõpetajaks oli Mr. Viltberg, Viirika kü- last, Toomas talust, keda Keemingi vallas kaht teist Kaiu valla vahelgi Järvamaal, Atasta vallas, oval talu krahvitas. Mr. Vil- berg oli Kaiu õpetajaks 1845-1859. Lühemine pühkuse on tead- mata.

Umbes samal ajal ehitati Kaiu talu krundile uus kooli- maja, millestgi rehetus ja rahalaga oli tehtud 1859-1862 oli õpetajaks Mäda Petri, kes kahtuuse peale kohalt lahku lästi.

Järgmisena õpetajaks tuli Järvamaalt, Lokuta vallast Ants Veinberg, kes 7 aastat Kaiu Põltsu. A. Veinberg oli muusikalne õpetaja, kes Kaiu lühemaajaliseks ajaks, kus ise muusikana laulis, peamiselt kirikukorale vallas, õpetas laulukoori oli väga kuulsa, kelle laulgi Järvamaal kohalike muusikarrete lauldas. Kõik muutus, kui ta mõne korda sõitis ka siia ja laul kõige- proovis talu lauljale piibli kinnis. Kooliõpetaja saanud peagi ümari teemaga, sest talu krahv 2 piiblit omale andis. (Kui see tühine 2 piiblit omale andis.)

A. Veinberg õhitas ka ise õpetas: õpetas, muusikale, kooli- majas ja teise Jõura talu, keda Veinberg lahkus Kaiut 1868.

Mr. Veinberg, Kaiu vallas ja piiblit, S. S. S. S. Kaiu vallas kir- jandusliku kirjastuse, 1935. IX. 16.

Muusikaõpetajad - kultuuri edasiarendajad

Aastat 1845 loetakse Kaiu vallakooli algusaastaks. Kool asutati enne, kui sellekohane seadus algkoolide kohta ilmus, vabatahtlikult selleaegse Kaiu mõisa rendihärra von Henningi poolt oma valla rahva "rõõmuks ja kasuks."

Esimene kool paigutati Kasvandu küla Nigula talu kamb-
risse, mis asus Alt-Mardi talu krundil, vainu serval.

Esimeseks kooliõpetajaks oli Jüri Vilberg, Viirika kü-
last, Tooma talust, keda Henningi härra kahe teise Kaiu noor-
mehega Järvamaal, Ataste mõisas, omal kulul koolitas. Jüri Vil-
berg oli Kaius õpetajaks 1845-1859. Lahkumise põhjused on tead-
mata.

Umbes samal ajal ehitati Koni talu krundile uus kooli-
maja, muidugi rehetoa ja rehalaga ühe katuse alla. 1859-1862
oli õpetajaks Madis Estra, kes kaebuse peale kohalt lahti lasti.

Järgmiseks õpetajaks tuli Järvamaalt, Lokuta vallast Ants
Veinberg, kes 7 aastat Kaius püsis. A. Veinberg oli musikaalne
õpetaja, kes Kaius laulukoori asutas, kus ise neljahäälseid
laule, peamiselt kirikulaulu viise, õpetas. Laulukoor oli väga
kuulus, käis isegi Järvamaal kohalikku mõisahärrat lauluga
ära saatmas, kus ta suure kiidu osaliseks sai ja lesk mõisa-
proua igale lauljale piibli kinkis. (Kooliõpetaja saanud paari
uusi veesaapaid, sest tal juba 2 piiblit enne olnud.) *)

A. Veinberg ehitas ka ise orelid: ühe, puuviledega, kooli-
majja ja teise Juuru palvemajja. Veinberg lahkus Kaiust 1868.

*) E. Veetamm, Kaiu sõnas ja pildis, Ü.E.N.Ü. Kaiu osakonna kir-
jandusharu kirjastus, 1936, lk. 16.

Sel aastal jagunes Kaiu vallakool kaheks. Salutaha, Jakobi talu krundile, ehitati teine puukoolimaja. Esimene õpetaja oli Jaan Jürgens, kes sinna kuueks aastaks jäi. Uuel kooliõpetajal tuli aga varsti küla rahvaga väike pahandus ette. Nimelt oli üks küla kana kooli põllu peale läinud, kelle kooliõpetaja tulises vihas maha löönud, mispeale teda "kana Jaaniks" hakati hüüdma. Muidu olnud aga Jürgens tubli mees, kes mänginud viiulit ja nii "Salutse rahva laulma pannud."

1868.a. tuli Kasvandu kooli uus õpetaja Viljandimaalt, Lustivere vallast - Kaarel Kaasik, kes Kaius 20 aastaks ametisse jäi. 1880.a. ehitati teine, uus koolimaja, vana asemele, ilma rehalata. Koolimaja ehitati nii avar, et seal ka vallavalitsusel ja vallasekretäril ruumi jätkus. Esiotsa pidi õpetaja ühtlasi ka vallakirjutaja olema.

Aastal 1875 tuli Salutaha uus õpetaja Jaan Aver Kaiust, kes Kasvandus A. Veinbergi juures koolis käinud ja niivõrd hästi õppinud, et ise pärast ennast täiendades õpetajaks võis hakata.

J. Aver oli ka väga musikaalne õpetaja, kes oma tehtud viiuliga laulu õpetas.

1868.a. tuli Salutaha uueks õpetajaks Peeter Krieg, Kose kihelkonnast, kes Kunda seminari lõpetanud. Kosel oli tol ajal juba pasunakoor asutatud, kust ka õpetaja Krieg osa võtnud. Kaiu tulles tõi ta selle mõtte ka siia, kus see kohe poolehoidu leidis. Kriegi teene ongi, et Kaius Laulu-Mängu selts asub.

Õpetaja Kaasik jäi aga seltsi elus passiivseks, ainult vallasekretäri kohuseid peale õpetaja ameti endale võttes.

1888.a., Aleksander III ajal, venestumise tulekul, seati vallakooli ülevaatajaks rahvakooli inspektorid ja vallakooli

õpetajailt nõuti juba täielikku vene keele valdamist, mille mitteoskamise tõttu mõlemate koolide õpetajad olid sunnitud lahkuma. Salutaha jäi edasi õpetaja Krieg kuni 1893.aastani, mil tema asemele Tuhalast õpetaja Joh. Tiits, Kunda seminari lõpetanu, inspektori poolt määrati. J. Tiits suri aga aasta pärast ning tema asemele tuli Jüri Tiits, kes oli agar seltskonnategelane ja hea muusikamees, kes juhatas laulukoori ja seltskonna tegevust.

Jüri Tiits ja 1889.aastal Kasvandu kooli määratud Gustav Ruudi töötasid Kaius kuni 1912.aastani, mil endine valla kool muudeti ümber 2 kl. Vene Haridus Ministeeriumi kooliks. 1909-1910.a. tuldi mõttele - asutada uus ja suurem koolimaja.

1912.a. omandati praeguse Kaiu 8-kl. Kooli õuel asuv Põlma saun ühes kuuluva maaga uue ministeeriumikooli asukohaks.

1936.a. töötas Kaiu algkool 6-kl. algkooliks. Õpilaste arv kõigub 90-100 ümber. Algkooli juhataja - E. Kalmin, õpetajad: Olga Helm ja Elmar Veetamm. *)

*) E. Veetamm, Kaiu sõnas ja pildis, Ü.E.N.Ü. Kaiu osakonna kirjandusharu kirjastus, 1936, lk. 17-20.

Kaiu Laulu-Mängu Selts

Kaiu ja ühtlasi Harjumaa vanimaid hariduselisi seltse oli Kaiu Laulu- ja Mängu Selts.

Asutamiseks andis tõuke tolleaegne Salutaguse kooli-õpetaja Peeter Krieg, kes oli agar muusikamees. Selts asutati selleks, et edendada mitmehäälseid laule ja arendada muusika tundmist oma liikmete seas. Teiseks ülesandeks: rahva hariduselise tasapinna tõstmine. Nende eesmärkide kättesaamiseks on seltsil õigus: a) Kaiu vallas, Harjumaakonnas laulu ja mängu harjutamiseks kokku tulla, b) avalikke pidusid näitemänguga toime panna, d) raamatukogu asutada, c) haridusliku sisuga kõnesid ja loenguid korraldada.

Kaiu Laulu ja Mängu Selts on asutatud 1893. aasta sügisel. Põhikiri kinnitatud Sisemiste Asjade Ministeeriumi Valitseja Senaator Pleve poolt 21. augustil 1895. a.

Seltsi tegevuse kohta on säilinud protokolle aastast 1899, mil 9. jaanuaril peeti Kolgul üldkoosolekut. Seltsipre-
sidendiks valiti H. Lang, abiks M. Kaarman, kassahoidjaks J. Kaasik, laulujuhatajaks H. Plink, abiks J. Rooman ja revidentideks M. Plink ja A. Kaasik. Samal koosolekul revideerisid revidendid seltsi tegevust. *)

Sama aasta jaanipäeval korraldatud Kolgul pidu, J. Kaasiku ruumides, mille kavas oli 3 näidendit, ("Pila-Peetri testament",

*) E. Veetamm, Kaiu sõnas ja pildis. Ü.E.N.Ü. Kaiu osakonna kirjandusosakonna kirjastus, 1936, lk. 20-22.

"Inimese hind" ja väimehe väärtus" ning tummnäidend "Kunst-habemeajaja") laulud, muusika, udupiltide etendus ja tants. Pääsmed: toolid 75 kop., I pl. 50 kop., II pl. 30 kop., III pl. 15 kop., tants: meestele 20 kop. ja naistele 10 kop. Peost tulnud sisse 49 rbl. 33 kop., puhas ülejääk 3 rbl. 2 kop.

Liikmemaks oli sel aastal: meestele 50 kop., naistele 30 kop. 31. dets. 1899 oli kassas raha 25 rbl. 58 kop.

Suuri raskusi tekitas uutele organisatsioonidele peavarju leidmine. Kaiu Laulu ja Mängu Selts otsustas pöörduda palvega volikogu poole, et see lubaks kasutada seltsi ürituste korraldamiseks vallamaja ruume. Esitati ka omapoolsed ettepanekud üüri suuruse kohta: 20 rubla aastas või 5 rbl. ühekordse kasutamise eest. Juba 20. märtsil teatas seltsi esimees juhatusele, et volikogu vallamaja ruume kasutada ei luba. Ligi paarkümmend aastat oli selts sunnitud sobivamate ruumide puudumisel kasutama Kolga kõrtsi rehealust, kus pidusid sai korraldada ainult suvel. Veel 1910. aastal kirjutas "Virulane", et Kaiu laulu- ja mänguseltsil puuduvad ruumid, mille tõttu seltsi tegevus on loid. Peetakse vaevalt paar pidu suve jooksul mõne talu rehes või tühjas heinaküünis, sest vallamajasse volikogu ikka veel ei luba. Samas kurdab ajaleht, et organiseeritud seltsielu puudumise tõttu korraldavad noored öösiti "pitspalle", "mõrusid" või "mürkisid", nagu neid kohapeal nimetatakse. Hästi töötab ainult Kaiu kuulus kaardimoor ja mitme salakõrtsu äri õitseb. *)

* A. Kruusimägi, Rajooni kultuurielu algaastad, "Ühistöö", 21. IV 1973, nr. 48.

Käesoleva sajandi algus tõi kaasa järsu poliitilise aktiivsuse ja kultuurielu tõusu. Aastatepikkuse töö tulemusena olid välja kujunenud kindlapiirilised kultuurielu kolded: Rapla, Juuru-Kaiu, Vigala-Velise jt. Mjal toimusid üksikud juhuslikud üritused. Kultuuriliste organisatsioonide ümber koondus kõige aktiivsem osa elanikkonnast, kes tegutsedes kasvas ise ja avardas küla- ning vallarahva silmaringi.

Nagu nähtub säilinud peokavadest, praktiseeriti juba sajandivahetusel naaberseltside vahel vastastikust kavade vahetamist. Juuru-Kaiu isetegevuslased löid heanaaberlikud suhted Kose ja Vahastu organisatsioonidega.

1899.a. jaanipäevapeolgi esinesid Vahastu segakoor ja viiulikvartett. Tõmbenumbriks kujunesid Kuimetsa kooliõpetaja demonstreeritud udupildid. Pidulõppes tantsuga.

1900.a. oli presidendiks H. Kuremaa, abi A. Piller, kassameister J. Kaasik, abi J. Piller, kirjatoimetaja D. Litvinski, abi K. Runge, laulu ja muusika juhataja H. Plink, abi H. Lang. Seltsi juhatust nimetati tollal eestseisuseks. Pidusid sel aastal ei korraldatud.

1902.a. pühitseti seltsi 9-ndat aastapäeva omavahel Karjatse talu ruumides. Kavas: laul, muusika, tants.

1903.a. pühitseti Salutaguse koolimajas X aastapäeva.

1904.a. oli Kaiu vallamajas Kaiu sega- ja Hõreda meeskoori ilmalik kontsert Venemaa Punaseristi Seltsi heaks. Lau-lukoori juhatas kooliõpetaja J. Tiits.

1905.a. anti muusikariistad (puhkpillid) Atlasse A. Jürgensfeldtile üle, kes koori juhatas. Hiljem jäidki mänguriistad juurustastele. Sel aastal saadi koosolekute pidamiseks luba Eestimaa kubernerihärralt.

1907.a. asutati raamatukogu, millest on kirjutatud eraldi lk.²⁶. Kogu aeg on Seltsi raamatukogu eest hoolt kantud. Laulukoorile telliti K.A. Aermanni "Mängu ja laululehte."

1909.a. korraldati korjandus.

1910.a. laulukoor võttis osa III Tallinna laulupeost 13 lauljaga J. Tiitsu juhatusel.

1911.a. seltsi esimees tõstis üles seltsimaja ehitamise küsimuse. Esimees oli H. Einson.

1913.a. peeti esimene eestseisuse koosolek algkooli ruumes. Samal ajal osteti 400 rbl.eest piano. Pühitseti 20. aastapäeva Kõrtsu talu ruumes. 10. nov. 1914.a. saadeti sõjaväelastele sooje riideid. 1915.a. juhatas laulukoori J. Laan.

1923.a. oldi omavahel koos Seltsi 30.a. juubeli tähistamiseks. Laulukoori juhatas Kaarmann.

1924.a. kerkis uuesti päevakorrale rahvamaja ehitamise küsimus.

1925.a. muudeti raamatukogu avalikuks rahvaraamatukoguks. Muretseti näitelavatarbeid.

1926.a. astus laulukoor Lauljate Liidu liikmeks. Moodustati 4-liikmeline Rahvamaja ehitamise komisjon.

23. nov. 1929.a. korraldati rahvamaja heaks peoõhtu, samuti 1930.a. Sel teel saadi pidudest kr. 125.24. Järgmistel aastatel korraldati kontsert-õhtuid külalistega.

1935.a. raamatukogu heaks loterii.

1936.a. Kaiu Laulu ja Mängu Seltsi juhatuses on: esimees Mari Vilson, kirjatoimetaja H. Odermaa, kassapidaja J. Martin. ^{*)}

^{*)} E. Veetamm, Kaiu sõnas ja pildis, Ü.E.NÜ. Kaiu osakonna kirjandusharu, 1936, lk. 21-22.

Laulukoorid

Esimese laulupeo poolt süüdatud vaimustuselained ulatusid (vaimustuselained) varsti ka Harjusse ja Läänemaa majanduslikult ning vaimselt mahajäänud soodetagustesse küladesse. Kui tiivad siinseid väheseid koorikollektiive Tartusse ei suutnud kanda, siis raputasid rahvusliku suurpeo järellained üsna tublisti uinuvat kultuurielu.

Möödunud sajandi esimesel poolel puudusid koorilaulu viljelemiseks objektiivsed eeldused: puudusid ettevalmistusega koorijuhid, puudus kooriliteratuur, puudus eesti oma koorilooming. Alles rahvakooride võrgu loomisega tekkisid esimesed võimalused koorilaulu harrastamiseks. Lauluarmastajate küla- koolmeistrite entusiasm rajas meie maal alused meie muusikakultuuri arengule. Tol ajal kehtiva kooliseaduse alusel allusid kõik küla- ja vallakoolid kiriku kontrollile. On endastmõistetav, et kõik koolide juurde tekkinud laulukoorid jäid otseselt kiriku mõju alla ja lõviosa nende repertuaarist moodustas mitmehäälne kirikulaul.

1863.a. tuli Järvamaalt Kaiu vallakooli uueks õpetajaks Ants Veinberg, kes oli heade muusikaannetega lauluhuviline mees. Kaius töötas ta seitse aastat, rajas esimese laulukoori, mille kuulsus ulatus üle koduvalla piiride. *)

1881.a. alustas tööd Kaiu segakoor. Koori liikmed:

*) A. Kruusimägi, Rajooni kultuurielu algaastad. "Ühistöö".

14.VI 1973, nr. 70.

juhataja: peremees Plint. Sopranis: neiud Tiiu Arin, Mari Preitoff, Liisu Remmer. Aldis: Johanna Kaaster, Tiiu Aaver. Tenor: Jaan Ärin, Jaan Piller. Bassid: Mats Karmann, Hans Lang, Aadu Piller.

Kaiu laulukoor töötas veel 1883.aastal ja pühitses talvel oma aastapäeva. Sama aasta suvel võttis koor osa suurest kontserdist Juuru kirikus, kus peale kohalike kooride esinesid Kose laulu- ja mängukoor. "Oleviku" sõnumisaatja teeb lõpuks terava tõrke Juuru laulukoori aadressil. Ta märgib, et koolmeistrid on selle "...hengusele lasknud minna."

Juuru pastor Hasselblatt, purutagurlik ja kivinenud dogmatist, suhtus eitavalt igasugustesse rahva eneseavaldusevormidesse, kuid laulukoor leidis tema silmis armu, "sest piiblis räägitakse laulmisest Issanda kiituseks", kuid teise seltsi ta ei nimeta. *)

Möödunud sajandi lõpukümned tõid kaasa tagasimineku tervel seltside rindel. Kirik, mõis ja usuline fanatism pühitsesid võitu progressiivsete püüdluste üle. Laulukoorid kas vaikisid või tegutsesid tasapisi, kusjuures repertuaar oli allutatud kiriklike ringkondade hoolsale kontrollile. Kui mõni agaram kooliõpetaja julges sellest vaimusuretamise õhkkonnast välja rabelema hakata, siis näitasid võimumehed talle kohe "õige tee" kätte.

1899.a. töötas Kaius meeskoor, mis saavutas teatud edu. **)

1904.a. oli Kaiu vallamajas Kaiu segakoori ja Hõreda mees-

*) A.Kruusimägi, Rajooni kultuurielu algaastad. "Ühistöö", 16.VI 1973, nr.71.

**) E.Veetamm, Kaiu sõnas ja pildis, Ü.E.N.Ü. Kaiu osakonna kirjandusharu kirjastus, 1936.

koori ilmalik kontsert Venemaa Punaseristi Seltsi heaks. Laulukoori juhatas J.Tiits.

Käesoleva sajandi esimestel aastatel jätkus laulukooride tegevus endises laadis. Kuna III ja VII üldlaulupeo vaheaeg venis neljateistkümnele aastale, siis puudus stiimul, mis oleks ergutanud uusi kollektiive looma ja vanu koore ping-salt edasi töötama. Paistab, et kultuurielu oli vajutanud ru-tiini, liiguti edasi vanade kogemuste najal. Puudus ühtsus ja vaimustus uue, edasiviiva otsingul. Enamik varem asutatud laulukoori töötas harjunud rütmis edasi, ilma et neist ükski erilist esiletõstmist oleks väärinud.

1905.a. revolutsioonile järgnenud reaktsiooni märatsemise perioodil katkes praktiliselt organisatsioonide tegevus, soikus kultuuritöö.

Vaikiv periood kestis kuni 1907.aastani, millal algas haridusseltside asutamine. Vormiliselt tekkis nagu uute kollektiivide moodustamine, kuid sisuliselt oli see endiste laulukooride, puhkpilliorkestrite, näiteringide ümberregistreerimine. *)

1910.a. võttis Kaiu laulukoor osa VII üldlaulupeost Tallinnas. Kooris laulis 13 lauljat J.Tiitsu ulatusel.

1915.a. tuli laulukoori juhatama uus juht - J.Laan.

Ülemaalse Eesti Noorsoo Ühenduse Kaiu osakonna asutamisaasta kohta kirjutas V.Oldt ajakirjas "Eesti Noorus" järgmist: "Asutamise aastal oli osakonna tegevus väga viljarikas. Kutsuti ellu võimas laulukoor, keda juhatas energiline Kaiu algkooliõpetaja J.Laan. Samuti tegutsesid näite- ja spordiharu. Asutamise aastal sai palju kohapealset elementi kaasa kistud." **)

*) A.Kruusimägi, Rajooni kultuurielu algaastad, "Ühistöö", 16.

VI 73, nr.71.

**) E.Veetamm, Kaiu sõnas ja pildis, lk.27.

1923.a. valiti laulukoori juhiks E.Kalmin ja abiks
J.Ruudi. 1926.a. lahkus E.Ruudi elukoha muutmise tõttu Kaiust.
Laulukoori hakkas juhatama pr.Luik.

1928.a. langeb koori tegevus surnud punktile, kuna puudus laulukoori juht.

1933.a. alustas laulukoor tegevust õpetaja E.Vedemani juhatusel. Segakoor võttis osa Mahtra sõja 75.mälestamispäevast ja esines mitmel korral kohalikel pidudel.

1935.a. võttis laulukoor osa Pärnumaa laulupeost Pärnus, esinedes pidudel ja aktustel.

Pasunakoorid

"Igal pool, kus Eesti rahva pesapaika on, siginevad muusikakoorid nagu õilmed kevadisel aeal puudest tõusevad."

Niisuguse lüürilise fraasiga alustas "Eesti Postimees" nr. 29/1871 ülevaadet meie muusikaelust. Need "õilmed kevadisel aeal" ehk muusika- või mängukoorid, nagu neid tol ajal nimetati, tekkisid mõnevõrra hiljem kui laulukoorid. Oli ju nende asutamine seotud suhteliselt suurte kuludega. On kõigiti reeglipärane, et esimesed pasunakoorid hakkasid tegutsema Lõuna-Eestis, kus rahva majanduslik olukord oli tunduvalt parem ja vaimne tasapind kõrgem kui Põhja-Eestis. Esimestelt laulupidudelt saadud elamused panid ka siinsete muusikahuviliste mõtted ühes suunas liikuma: kuidas saaks koduvallas pillimuusikat tegema hakata.

Marta Sorgsepa 1930.a. kogutud rahvatraditsioonis kõnel-dakse, et Juuru-Kaiu pasunakoor olevat osa võtnud juba II üldlaulupeost Tartus 1879.a. II üldlaulupeo osavõtjate nimes-tikust ega eelregistreerimislehelte me aga seda nime ei leia. Üht aga tõendavad rahvamälestused siiski: pillimuusikat kuul-di Juuru kihelkonnas juba õige palju aega tagasi. *)

1880.aastal õnnistati sisse Kaiu valla Kasvandu küla uus koolimaja, mille puhul kohalik parun Witterstrand kinkis 100 rubla uue oreli soetamiseks. Nimetatud summa jäi pikemaks ajaks kooliõpetaja Kaarel Kaasiku kätte seisma, ilma et mees sellega midagi peale hakata oleks osanud. 1886.aastal tuli

*) A. Kruusimägi, Rajooni kultuurielu algaastad. "Ühistöö", 21.VI 1973, nr. 73.

Kaiu-Salutaguse vallakooli uueks õpetajaks Peeter Krieg, kes varemalt oli töötanud Kose kihelkonnas ja seal pasunakoori tööga tihedalt kokku puutunud. Krieg oli lõpetanud Kunda seminari. Tema oligi see mees, kes Kaasiku käes kasutult seisnud rahale õige otstarbe leidis.

Parunilt hangiti nõusolek ja Krieg muretses väikese komplekti puhkpille. Täiskomplekti ostmiseks summast ei jätkunud ja raha nii ruttu juurde saada näis olevat lootusetu. Kõigi nende sekelduste ja asjaajamiste peale oli kulunud ligi kaks aastat. (Et just)

"Postimees" nr.50/1898 toob ära sõnumi, milles tehakse kokkuvõtteid Kaiu laulu- ja mänguseltsi viieaastase töö tulemustest. Selles märgitakse, et pasunakoor alustas tööd viis aastat enne seltsi asutamist. Kuna selts registreeriti 1893, võime orkestri asutamisaajaks määrata 1888. aasta.

Laulu- ja mänguseltsi üldkoosolekul 10. jaanuaril 1898. a. otsustati tähistada pasunakoori 10. aastapäeva. Isegi täpne asutamise kuupäev - 2. veebruar 1888 - on juurde lisatud.

Kihelkonna esimeses orkestris oli mängijaid nii Kaiust kui Juurust. Esimeseks juhiks oli mõistetavalt Peeter Krieg kui mõtte algataja ja organiseerija. Krieg lahkus Kaiust 1893. a ja siis olid taktilööjateks vaheldumisi ümbruskonna koolmeistrid, kel juhtus olema kogemusi ja algteadmisi pasunakoorist: Juuru-Maidla kooliõpetaja Steinberg, Atla küla talupoeg Aleksander Jürgenfeldt ja teised. Mitmeid aastaid oli Juuru-Kaiu orkester ainuke kihelkonnas. Sellepärast tuli tal tihhti osa võtta Juuru ja Rapla kihelkondade tähtsamatest pidulikest sündmustest. 1892. aastal esineti Rapla kohtumaja õnnistamisel, mitmel kirikukontserdil Juurus ja Raplas. Majandus-

lik olukord ei võimaldanud orkestri koosseisu suurendada. 1895.aastal, kui orkestri juhiks oli J. Steinberg, muretseti juurde üks pruugitud kornet hinnaga 10 rubla. Ühe pilli juurdemuretsemine ei lahendanud veel olukorda. 1897.a. otsustas seltsi üldkoosolek soetada uued pillid. Raha kavatseti hankida pidudest ja näitemüügist. 24.juunil 1897.a. oligi Kolgul basaar, millest laekus pillide muretsemise fondi 95 rbl.

24.augustil 1897.a. esines Juuru-Kaiu pasunakoor koos Rapla ja Järvakandi mees- ja segakooriga Raplas. Kontserdi kohta anti kiitev hinnang.

1905 toodi orkester lõplikult Juuru, sest enamik mängijaid, nende hulgas ka orkestrijuh Jürgenfeldt, elas seal. Ametlikult töötati veel Kaiu laulu- ja mänguseltsi hõlma all. Kui aga 1907 asutati Juuru haridusselts, läks orkester vastloodud organisatsiooni juurde, *

*) **Samas.**

Näitekunstialane töö

Laulu- ja mängukoorid tegutsesid Rapla ja Juuru kihelkonnas (Vigalas, Kaius, Juurus jne.) juba enne organisatsioonide loomist, näitekunst aga hakkas juuri ajama alles seltside rüpes. Selleks olid ka kaaluvad põhjused. Möödunud sajandil puudus nii algupärane kui ka tõlkerepertuaar.

Eesti rahvusliku kavakunsti sünd sai võimalikuks möödunud sajandi II poolel rahvusliku liikumise ja eesti kodanliku rahvuse kujunemise tingimustes. Üksikud Koidula, Kunderi, C.R. Jakobsoni jt. algupärandid ei ulatunud igasse külla. Eesti rahva laulutraditsioonid on sajanditepikkused, kuid näitekunstis puuduvad igasugused eeskujud. Ka külakoolmeistritel oli näitemängutegemine "teeme maa". Laulda võis kitsas klassitoas või mõnes avaramas talukambris, näidendi ettekandmine kõige algelisemalgi kujul nõudis selleks kohaldatud laia, lavaseadmeid, valgustust, eesriiet, kostüüme, jumestust. Sellepärast pole imestada, et seal, kus mõne õnneliku kokkusattumise tõttu olid tekkinud eeldused näitemängu tegemiseks, olid kavas tühi- sed ja labased saksa jandikesed või sentimentaalsusest nõretavad eluvõõrad lookesed, millele lisandus primitiivne ettekanne. *

*A. Kruusimägi, Rajooni kultuurielu algaastad, "Ühistöö", 30.VII 73, nr. 77.

Juba paar kuud pärast Kaiu laulu- ja mänguseltsi asutamist (1893.a.) otsustas juhatuse koosolek: ...näitemängusi õppi võtta "Hullu Hanso abiga" ja "Keisri kuue pärast." Neid kavatsusi hakati agaralt teostama. Muretsseti näidendiraamatud ja asuti hoolega tööle. Sobivate ruumide puudumine tõmbas esialgu kõigele kriipsu peale, kuid sama aasta maikuus jõuti endise Kolgu kõrtsimehega kokkuleppele rehealuse kasutamiseks ajutise peoruumina. Siin oligi jaanipäeval 1894 esimene teatrietendus Juuru kihelkonnas. Rahva osavõtt oli nähtavasti väga elav ja arvukas, sest juhatuse otsustas samas ruumis 24. juulil jälle "...näite mängu ära pidada, sest et nüüd näite lava valmis on."

19. sajandi lõpuaastatel muutusid peoõhtud, mille kavas olid näidendid, erakordselt populaarseks. Need meelitasid rahvast kokku kaugematestki küladest, sest kõik tahtsid oma silmaga näha, kuidas "kometit tehakse". Hardunult jälgiti laval toimuvat ja elati siiralt kaasa tegelaste saatusele. Ei lepitud ainult ühe näidendiga. Saalitäis rahvast oli valmis poole ööni kaasa elama laval toimuvale.

Kaiu laulu- ja mänguseltsis käis pidev näitekunstialane töö. 1894.a. tekkis suurem ja laiem huvi sõnakunsti viljelemise vastu. Nagu repertuaari valik näitab, ei läinud kaiulastest ja juurulastest koosnev näitetrupp kergema vastupanu teed. Trupi mängukavas olid tolleaegse draamakirjanduse paremad teossed. *)

*) A. Kruusimägi, Rajooni kultuurielu algaastad, "Ühistöö", 30.VII 73, nr. 77; 3.VII 73, nr. 78.

1899.aasta jaanipäeval korraldas Kaiu laulu- ja mängu- selts peo, mille kavas oli samuti kolm näidendit: "Pila-Peetri testamint", "Inimese hind ja väimehe väärtus" ning tumm- näidend "Kunsthabeajaja".

Tihtipeale figureerisid tolleaegsete pidude kavas pan- tomiim e. varjude mäng, mida esitati läbi õhukese eesriide.

Käesoleva sajandi algus tõi kaasa kultuurielu tõusu. Algas uute kultuurhariduslike organisatsioonide - haridusselt- side asutamine. Uued organisatsioonid pöörasid juba asuta- mise momendist peale erakordselt suurt tähelepanu näitekuns- ti viljelemisele.

Kultuuriliste organisatsioonide ümber kogunes kõige ak- tiivsem, kõige progressiivsem osa elanikkonnast, kes tegutsedes kasvas ise ja avardas küla- ning vallarahva silmaringi.

3.juulil 1921.a. asutati Ülemaaline Eesti Noorsoo Ühen- duse Kaiu osakond, mille juures tegutses näiteharu.

1925.a. kandis näiteharu ette H.Raudsepa "Demobiliseeritud perekonna isa", A.Kitzbergi "~~Püü~~etalus" ja "Tuulte pöörises". Muretseti näitelava seinad. Kavatseti omandada Karitsu töö- lismaja osakonna koduks-rahvamajaks.

1928.a. langeb näiteharu tegevus surnud punktile, kuna polnud juhte-eestvedajaid. Osakond kannatas ruumide puuduse all.

1930.a. lavastati kaks näidendit.

1934.a. pidu 3 näidendiga.

1935.a. näiteharu enam ei tegutsenud.

*)

*) E.Veetamm, Kaiu sõnas ja pildis, lk. 28-30

Seltsi poolt ettekantud näidendid ajavahemikus (1893-1936):

(arvult 45): "Koit ja Hämarik" - 3 v., "Säärane mulk ehk sada vakka tangusoola" - 2 v., "Metsamajas" - n. 4 v., "Punga-Mart ja Uba Kaarel" rahvatükk 5 vaatuses, "Nõia tütar" - 5 v., "Pii-rijärve rentnik" - kom. 5 v., "Koolivennad" - lustmäng 5 v., "Paunvere" - lustm. 3 v., "Virr-Varr" - nali 5 v., "Kosjas" - nali 1 v., "Halastaja õde" - n. 4 v., "Kingsepp Piits suure loosi võitja" - nali 1 v., "Kihlatud" - nali 1 v., "Petetud äia-taat" - nali 3 v., "Üheteistkümnes Egiptuse nuhtlus" - nali 1 v., "Pahased naabrid" - näid. 3 v., "Südame uss" - nali 3 v., "Vas-tu vett" - 4 v., "Ühistegelased" - nali 2 v., "Elutöö palk" - 3 v., "See olen mina" - näitlik pilt maalt, "Isa-isa viisi" - lauludega nali, "Roinila talus" - 3 v., "Paha vaim" - rahvat. 3 v., "Pisuhänd" - kom. 3 v., "Keisri kuue pärast" - 1 v., "Ka-levikannu poisid" - 1 v., "Meie metsanurgas" - nali 3 v., "Nai-Ste jonn" - nali 1 v., "Kadri" - nali 1 v., "Alkoholi õnnistus" - 1 v., "Inimese hind" ja väimehe väärtus" - nali 4 pildis, "Tam-bovi tädi" - nali 3 v., "Kapsapea" - nali 1 v., "Obligatsioon" - draama 3 v., "Linnas ja maal" - lustm. 3 v., "Suured vaimud" - nali 3 v., "Õmbleja ja lauljanna" - lustmäng 4 v., "Pärijad" - nali 1 v., "Koguni kogemata kombel" - nali 1 v., "Varemete kes-ke" - n. 1 v., "Vaene Paul" - jant 2 pildis, "Moodne Kain" - draama 4 vaatuses.

Kaius mängitud näidendid

(Teiste seltside poolt peale Laulu-Mängu Seltsi)

- "Armud väikesed väärtused" - E. Zalite kom. 3 v.
- "Arusaamatu lugu" - O. Lutsu nali 1 v.
- "Demobiliseeritud perekonnanna" - H. Raudsepa kom. 3 v.
- "Emake maamuld" - A. Taari näidend 3 v.
- "Granaattüdruk" - E. Undla isamaal. näid. 2 v.
- "Ihnus" - Moliere komöödia 5 v.
- "Jorupere peremees" - A. Kõivu ja P. Luide kom. 3 v.
- "Isade tee" - A. Mälgü näidend 4 v.
- "Jüri Rumm" I, II, III - J. Metua rahvatükk
- "Kahekordne surm" - E. Lampson'i n. 1 v.
- "Kauka jumal" - A. Kitzbergi rahvatükk 5 v.
- "Kodukotus" - P. Luide rahvat. 3 v.
- "Kraavihallid" - E. Vaiguri näid. 3 v.
- "Kui põhjakaru ärkab" - E. Posti kom. 3 v.
- "Laul õnnest" - O. Lutsu draama 3 v.
- "Libahunt" - A. Kitzbergi draama 5 v.
- "Lembitu tütar" - laulumäng 3 v.
- "Millest kaebasid kahurid" - P. Luide isamaal. näid. 2 v.
- "Minu Bebi" - M. Hannikeni nali 3 v.
- "Olen ma sattunud haaremi" - Agapetuse nali 3 v.
- "Paunvere" - O. Lutsu lustmäng 3 v.
- "Popsipoisi paradiis" - P. Luide nali 2 v.
- "Punga-Mart ja Uba-Kaarel" - A. Kitzbergi näid. 5 v.
- "Põhjalased" -
- "Randvere uus peremees" - J. Metua näid. 4 v.

"Raudne rahvas"	- E. Ellori isam. näidend 3 v.
"Roinila talus"	- M. Canthi näid. 3 v.
"Rõõm ei millestki"	- P. Luide näid. 3 v.
"Ränduri tagasitulek"	-
"Röövitud suudlus"	- V. Ventti mor. kohtuprotsess 3 v.
"Salmisto"	- M. Aitsami näidend
"Sootuluke"	- O. Luts
"Uus minister"	- E. Peterson-Särgava näid. 3 v.
"Vaesemehe ututall"	- A. Mälk - 4 v.
"Vargamäe"	- A.H. Tammsaare rom.j. 6 pildis
"Vargad"	- R. Blaumani nali 2 v.
"Vidriku parun"	- A. Tamman 3 v.
"Vooruslik abielumees"	- 3 v.
"Õnne põrgu"	- A. Karheiding 3 v.

14.nov.1924.a. valiti uueks raamatukoguhoidjaks valla-
sekretär J.Vilma ja abiiks J.Pott. Lugemistase alandati, valiti
liikmed said tasuta raamatuid laenata, võrds maksid 5% raamatute
hinnaest ja 10% raamatute hinnast lugemistase alandamiseks.

27.nov.1924.a. valiti uueks raamatukoguhoidjaks A. Jõh-
lann ja abiiks P. Nenthal. Raamatukogu teenustajate arv tõusis
järeleandlusega. Raamatute ja kirjanduse teenustajate arv tõusis
tulemuseks, seepärast osinoti vallaenõukogus palvega, et ra-
matukogu teenust osakondade ning õhtul osinoti 23.nov.

*K. Vastava, kogu kogu ja pildis, U.S.V.U. kogu osakond kir-
janduse osakond, 1939, lk. 25.

Avalik raamatukogu

1907.a. tulid Kaiu Laulu-Mängu Seltsi selleaegsed liikmed mõttele asutada Seltsi juurde raamatukogu. Et raamatute ostmiseks summasid polnud, korraldati 1907.a. juulikuul suurem rahvapidu, mille puhas sissetulek määrati raamatukogu asutamiskapitaliks. Pidus õnnestus. Raha saadi 102 rbl. 73 kop.

1.aug. 1907.a. avatigi raamatukogu Kaiu L.M.S. juhatuse liikmete M. Sellini, H. Langi ja J. Tiitsu poolt. Esimeseks raamatukogu hoidjaks oli seltskonnategelane - vallakirjutaja M. Sellin. *

1909.a. tõusis raamatute arv juba 271 peale. 31.mail 1909.a. valiti raamatukogu juhatajaks H.Einson ja abiks K.Aron. Raha saadi raamatute muretsemiseks Seltsilt ja lugejailt, kes maksid 5-10% raamatute hinnast lugemistasu ühekordse tarvitamise eest kuni 6-e nädalani.

14.nov.1914.a. valiti uueks raamatukoguhoidjaks vallasekretär J.Vilms ja abiks J.Pott. Lugemistasu alandati, seltsi liikmed said tasuta raamatuid lugeda, võõrad maksid 5% raamatu hinnast nelja nädalase tarvitamise eest.

27.nov.1921.a. valiti uueks raamatukogujuhatajaks A.Pohlandt ja abiks F.Neuthal. Raamatukogu tarvitajate arv tõusis järjekindlalt. Selts ei jõudnud enam tarvilikul hulgal raamatuid muretseda, seepärast esineti vallanõukogus palvega, et raamatukogule toetust määratakse ning ühtlasi esineti 23.mail

E.Veetamm, Kaiu sõnas ja pildis, Ü.E.N.Ü. Kaiu osakonna kirjandusharu kirjastus, 1939, lk.22.

1922.a. palvega Harju Maakoolivalitsuse ees, et raamatukogu võetaks avalikkude raamatukogude võrku.

1922.a. kinkiski Kaiu vallanõukogu oma palgast 5400 mk. raamatukogule uute raamatute muretsemiseks. 1.veebr.1925.a. võeti Kaiu L.M.S. raamatukogu avalikkude raamatukogude võrku ja muudeti L.M.S. üldkoosoleku otsusega Kaiu avalikuks raamatukogu. Umbes samal ajal asus raamatukoguhoidja koha peale prl. Liina Kuremaa. Lugejate arv oli vahepeal tõusnud 84-ni ja raamatute üldarv oli 502 köidet. Harju Maavalitsuse ja vallavalitsuse toetusega suudeti raamatute arvu varsti tõsta.

1933.a. alguses oli raamatukogus juba 710 köidet ja 95 lugejat.

Elukoha muutmise tõttu lahkus L.Kuremaa raamatukogu juhataja kohalt.

9.dets.1933.a. valiti samale kohale Elli Kolberg, kes oma ülesannet tublilt täitis.

Et sissetulekuid hankida, korraldas raamatukogu toimkond teiste organisatsioonide lahkelt kaasabil tee-õhtu ja asjade loterii. Need õnnestused ja koos iga-aastase valla ja riikliku toetusega suudeti niipalju raamatuid juurde muretseda, et 1935.a. lõpul oli üldnimestiku järgi 911 raamatut.

1935.a. oktoobrikuul asutati Põlliku külasse, Nooretoa talusse Kaiu avaliku raamatukogu osakond, mille juhatajaks sai Ants Tuuleveski. Lugejate arv 1935.a. koos Põlliku osakonnaga on 131.

Toimkond loodab käesoleval raamatu-aastal (1935) raamatute üldarvu tõsta 1000-ni.

Raamatud jagunevad sisu järgi 0-9 liigiks. Loetavamateks raamatuteks on ilukirjanduslikud, järgmisena loetakse teadus-

likke, mille hulgas on esirinnas põllumajanduslikud, sellele järgneb ajalugu. Raamatud on kogus kõik eestikeelsed. Ajakirjades käib raamatukogul "Kodu", millised köidetult koos varemilmunud "Romaaniga" moodustavad omaette liigi ilukirjanduses. Raamatuid laenatakse lugejaile igal pühapäeval kelle 16.00-18.00-ni. Laenamine sünnib tasuta. Raamatuid laenatakse ühele inimesele korraga 3, kolmeks nädalaks, kusjuures üks raamatutest peab olema teaduslik. Viivitusraha võetakse igalt raamatut 5 senti nädala eest, kui laenaja pole määratud tähtajaks raamatuid ära toonud. Laenamise juures on tarvitusel vihkkataloogid, millede järgi lugeja endale raamatuid valib.

Raamatuaasta (1935) juubeliaktus toimus 15. sept. 1935. a. Eesti Raamatuaasta Kaiu Komitee korraldusel. Kavas oli: kõne E. Kalminilt, deklamatsioon, soololaule, "Estonia" teatri bassilt J. Villardilt ja helikunstnik Millerilt, klaveril esines A. Uri-tam, segakoori laule Ülemaalise Eesti Noorsoo Ühenduse Kaiu osakonna segakoorilt. Rahvast oli aktusel palju.

27. sept. 1935. a. peetud koosolekul otsustati valla pii-rides läbi viia rahvaloendus. Valmistati 30 ankeetlehte.

Kohaliku avaliku raamatukogu täiendamiseks uute raamatutega algatas komitee rahalise korjanduse mõtte. Korjandusloa muretses Kaiu Laulu-Mängu Selts.

Ankeetlehed jõudsid tagasi 24. nov. 1935. a. Sellal oli Kaiu raamatute üldarv 15490. Neist kodanlikul ajal ostetud 7642, ilukirjanduslikke 4931, vaimulikke 3605, kooliraamatuid 2605, põllumajanduslikke - 1597, noote ja laulikuid - 1421, arstiteaduslikke - 553, ajalehe lisasid 678. Raamatute arv perekondades oli: 44 perekonda 1-10 raamatut, 177 perekonda -

10-25 raamatut, 56 perekonda - 25-50 raamatut; 40 perekonda - 50-100 raamatut, 17 perekonda - 100-200 raamatut ja 20 perekonda üle 200 raamatu.

Loetavaimaks ajaleheks osutus "Maa Hääl" ja ajakirjaks "Taluperenaine". Ajalehti oli tellitud postiagentuuri kaudu 133. Üksiknumbreid ostsid 101 perekonda,

Raamatute paigutamiseks kindel asukoht 204 perekonnal, selleks kasutati raamaturiiulit 66 kohas, lauda 35 kohas, kasti 5 kohas, riide- või pesukapisahklit 54 kohas, raamatukappi 44 kohas.

Suuremaid raamatukogusid vallas oli järgmistel; R.Uritam, Kaiu algkool, valla avalik raamatukogu, E.Kalmin, E.Veetamm, A.Poller, J.Helm, A.Obermann.

Külade järgi oli raamatuid kõige enam Kasvandu külas, siis Kaiu asunduses. ^{**)}

Pühapäeval, 8. detsembril 1935. a. korraldas komitee koos Harjumaa rändnäitusega raamatunäituse, kuhu oli sissepääs Raamatu-aasta rinnamärgiga. Näitusel olid järgmised osakonnad: 1) üldosakond, 2) valla- ja kooliarhiiv, 3) käsiraamatud ja populaarteaduslikud raamatud, 4) ajakirjad, 5) ajalehed, 6) kohaliku raamatukogunduse andmed, 7) Kaius mängitud näidendid, 8) käsiajakirjad, 9) raamatu valmistamise osakond, 10) eeskujulik raamatunurk.

Samal ajal oli korraldatud Kaiu Laulu-Mängu Seltsi poolt loterii-allegri. Kogu sissetulek läks avalikule raamatukogule. ^{*)}

Ajakirjanduse levikust

Kui mitte arvestada O.v.Rothi ja G.A.Oldekopi "Tarto maa

^{*)} A.Kruusimägi, Rajooni kultuurielu algaastad. "Ühistöö", 10. juuli 1973, nr. 81.

^{*)} E.Veetamm, Kaiu sõnas ja pildis, lk.

rahva Näddali Lehte" 1806 ja Otto Wilhelm Masingu "Maarahva Näddala Lehte" (1821-1828) arglikke katseid eestikeelse ajakirjanduse rajamisel, siis võime selle au omistada J.W. Janse-nile, kelle 1857.a. välja antud "Perno Postimees" oli teeraja-jaks hilisemale perioodikale.

Mõnesuguseid andmeid ajakirjanduse leviku kohta möödunud sajandil leidub omaaegsete Tartu ülikooli stipendiaatide Rap-la, Juuru, Hageri ja Vigala kihelkondades kogutud rahvatradit-sioonides.

Pärast 19. sajandi 80-ndaid aastaid leidsid Juuru kihel-konda tee ajalehed "Valgus", "Virulane", "Olevik" ja "Sakala".

Lausa rinnaga suruti aga koguduse liikmetele peale "Ristirahva Pühapäevalehte". Sageli oli garanteeritud kiriku ja mõisa pidev kontroll, et mõni "jumalavallatu" ajaleht ko-gemata koguduse liikmete sekka ei satuks.

Kõigile ettevaatusabinõudele vaatamata, esines "pahandusi" rohkem kui isandad seda soovisid. Tartu ülikooli stipendiaat M. Sorgsepp kirjutab, et üks Kaiu mees tellinud enesele "Virulase", kuid saanud mõisniku käest märkuse.

Üldiselt peab mainima, et veel 1880-1890 telliti ajaleh-te vähe. Üks kaaluvamaid põhjusi oli madal hariduslik tase.

Halb lugu oli kirjasõnalevikuga sajandivahetusel Juuru kihelkonnas. 1898.a. telliti Kaiu vallas, kus elanike üldarv oli 2000, kõigest 11 ajalehte, neistki enamasti "Ristirahva Pühapäevalehte".

Üks ajakirjanduse levikut takistav asjaolu oli kahtlemata halb postikorraldus. Maa-asulates puudusid postiasutused ja saadetised toimetati keskusest kohale plaanipäratult.

Kokkuvõte

Rahvusliku liikumise ajal hoogustus kooride tegevus ning suurenes puhkpilliorkestrite arv. Koorid, tekkides üha rohkem ka väljaspool kihelkonnakoole ja köstrimaju, muutusid rahva kunstilise isetegevuse põhiliseks vormiks. Kasvas ka nende ühiskondlik tähtsus. Rahvusliku liikumise ajal hakkas kooris laulma üha rohkem nii peremehi kui sulaseid. Nii väljusid koorid pastorite poolt ettenähtud raamest ning said rahvusliku iseteadvuse, äratajaiks ning kandjaiks.

Koorikultuuri areng, kooride arvuline kasv ning nende järjest suurem tähtsus rahvuslikus liikumises pani aluse ka laulupidude traditsioonile, millel on olnud suur tähtsus rahva ühiskondlikus ning kultuurielus.

XX sajandi teisel aastakümnel oli ajalooratas pöörelnud kiiresti ning sündmusrohkelt. Esimene maailmasõda, Saksa okupatsioon ja kodusõda andsid raske löögi eesti kultuurielule. Eriti oli kannatada saanud meeskoosseis. See muutuski peamiseks takistuseks kooride tegevuse taastamisel. Ainult vähesed laulu- ja pasunakoorid elasid üle sõjaraskused, ent nendegi koosseis oli tunduvalt vähenenud. Maal oli muusikaline elu tihtilugu soikunud. *)

Fašistliku diktatuuri aastatel loodud Riiklik Propagandatalitus ei jätnud kõrvale ka muusikavaldkonda. Muusikaorganisatsioonidel tuli Propagandatalituse muusikaosakonnaga koos-

*) Eesti muusika I, II Kirjastus "Eesti Raamat" 1968 ja 1975.

kõlastada kõik suuremad üritused. Propagandatalituse otsesel initsiatiivil võeti ette rida aktsioone vabariigi muusikaelu "tervendamiseks". Üks selliseid oli isamaalike ühislaulude konkursi korraldamine ja seejärel nende sunniviisiline ühisõppimine koolist kuni kirikuni.

Kodanliku Eesti kultuuripoliitika üks iseloomustavamaid jooni oli nõukogude kirjanduse ja kunstisaavutuste varjamine ja mahavaikimine.

Kodanlikus Eestis puudusid kutselised koorikollektiivid. Kogu koorilaulukultuuri arendamine toimus isetegevusliku muusikaharrastuse kaudu. Sellele vaatamata oli koorilaulukultuur, tänu paljude andekate koorijuhtide tegevusele, küllaltki kõrge.

Eesti progressiivsed muusikategelased suutsid ka kodanliku korra ebasoodsate tingimuste ja piiratud võimaluste juures teha hinnatavat tööd muusikaharrastuste süvendamiseks ja laiendamiseks. Suudeti saavutada teatavat edu rahvusliku muusikakultuuri arendamisel. Kuigi selles tegevuses võis näha vastuolulisust ja lõivumaksmist valitsevale kodanlusele, tuleb eeskätt hinnata neid progressiivseid jooni, mis nende aastate muusikakultuuri arengus esinesid ja seda arengut omakorda soodustasid.

Kasutatud materjalid:

- Eesti muusika I Tallinn, 1968
- Eesti muusika II Tallinn, 1975.
- Kruusimägi, A., Rajooni kultuurielu algaastad. -
"Ühistöö". 27.I 1973-10.VII 1973
- Kull, I., Tuisk, O., Muusikaajalugu keskkoolis.
Tallinn, 1973.
- Rannap, H., Muusikaseltsid Eestis I.
Tallinn, 1974.
- Veetamm, E., Kaiu sõnas ja pildis.
Kaiu 1936.

Lisa 1

"Eesti Postimees" Tallinn, 22. jaanuaril 1898, nr. 4

Kaiu laulu- ja mänguselts pidas 10. veebruaril oma hariliku aastakoosoleku, kus pääle päevakorral olevate asjade esimees hr. Plint teada andis, et meie seltsi muusikakoore küünlapäeval 10 aastat vanaks saab ja nimetatud päeva laulu ja tantsu ning muusikaga mõtleb pühitseda. Ühtlasi tuletas ta seda meelde, et muusikakooril sarnast pidu omal kulul raske on toime panna ja tegi küsimuse: kas selts mitte selle kulude kandmist omalt poolt ei aitaks toetada; sest seltsil olla alati muusikat tarvis ja muusikakoor ollagi seltsi sünnitaja, kasvataja, kosutaja, seega siis tema elu ja hing. Selts tegi otsuseks abi anda ja pidu Kolgul kaupmehe hr. J. Raadiku ruumides ära pidada. Lõppeks soovis esimees seltsile ja uuendatud eestseisusele palju õnne ja tegevusrikast uutaastat. Koosolek lõppes keisrilauluga.

"Eesti Postimees". Tallinnas, neljapäeval 12. veebruaril
1898. a. nr. 7, 35. aastakäik.

Kaiu muusikaselts pühitses 2 skp. oma muusikakoori 10 aastast mälestuspäeva. Kahetseda selle juures tuleb ainult seda, et pidu kõrtsis peeti. Pidul ajal peeti ka kõnesid ja oli pidusöök 50 kop. eest igahühele, kes osa võtta soovis. Pärast oli jalakeerutus muusikakoori saatel. Oleks soovitatav, et selts omale kindla asukoha valiks.

Sisukord:

Sissejuhatus	lk.1
Kaiu vald	lk.4
Muusikaõpetajad - kultuuri edasiarendajad	lk.6
Kaiu laulu- ja mänguselts	lk.9
Laulukoorid	lk.13
Pasunakoorid	lk.17
Näitekunstialane töö	lk.20
Avalik raamatukogu	lk.26
Kokkuvõte	lk.31
Kasutatud kirjandus	lk.33
Lisad	lk.34.